

РОЛЬ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

THE ROLE OF CIVIL SOCIETY IN THE MECHANISM OF PROTECTION OF INFORMATION RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN IN UKRAINE

Собків Я.М.,
здобувач

Національного університету
біоресурсів і природокористування України

Здійснено аналіз повноважень інститутів громадянського суспільства. Беручи до уваги права й обов'язки цих інститутів, було визначено їх роль у механізмі захисту інформаційних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Акцентовано увагу на тому, що захист прав і свобод людини та громадянина не є основною метою їх діяльності, проте під час реалізації своїх функцій вони здійснюють таку протекцію. Аргументовано, що співвідношення цих інститутів правового захисту недостатньо досліджено у вітчизняній доктрині конституційного, інформаційного та адміністративного права, що може бути визначено предметом окремого наукового дослідження.

Ключові слова: інститути громадянського суспільства, громадські організації, професійні спілки, релігійні об'єднання, асоціації, інформаційні права, інформаційні свободи.

Осуществлен анализ полномочий институтов гражданского общества. Принимая во внимание права и обязанности этих институтов, была определена их роль в механизме защиты информационных прав и свобод человека и гражданина в Украине. Акцентировано внимание на том, что защита прав и свобод человека и гражданина не является основной целью их деятельности, однако при реализации своих функций они осуществляют такую протекцию. Аргументировано, что соотношение этих институтов правовой защиты недостаточно исследовано в отечественной доктрине конституционного, информационного и административного права, что может быть определено предметом отдельного научного исследования.

Ключевые слова: институты гражданского общества, общественные организации, профессиональные союзы, религиозные объединения, ассоциации, информационные права, информационные свободы.

The author carried out the analysis of the powers of civil society institutions. Taking into account the rights and responsibilities of these institutions was determined, their role in the mechanism of protection of information rights and freedoms of man and citizen in Ukraine. Focused on the fact that the protection of the rights and freedoms of man and citizen is not the main purpose of their activities, but, when exercising their functions, they carry out such patronage. Argued that the relation of these institutions remedies insufficiently investigated in the domestic constitutional doctrine, information and administrative law, and it can be defined as the subject of a separate research.

Key words: civil society, non-governmental organizations, trade unions, religious groups, unions, right to information, freedom of information.

Актуальність теми. Незважаючи на законодавче врегулювання як на міжнародному, так і на національному рівнях тема забезпечення прав і свобод людини та громадянина досі залишається актуальною. Навіть після досить тривалого часу з моменту прийняття Конституції України, у якій закріплено весь спектр прав людини відповідно до Загальної декларації прав людини, є підстави для висновку про те, що незалежно від того, про яку сферу життя йде мова, постає питання прав людини в контексті їх недотримання, порушення, невиконання, ігнорування тощо.

Загальнотеоретичним питанням механізму захисту інформаційних прав і свобод людини та громадянина в юридичній науці присвячено достатньо уваги, проте необхідно зауважити, що питання ґрунтовного аналізу визначення ролі інститутів громадянського суспільства в цьому механізмі в сучасних умовах залишається актуальним. Це підтверджується значною кількістю наукових досліджень із цієї проблематики: наукова школа В.А. Ліпкана [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7], Р.А. Калюжного, В.С. Цимбалюка [8], О.С. Михайловська [9] та інших. Однак зазначимо, що в існую-

чих наукових працях вказані питання розглядалися фрагментарно, без комплексного підходу, що у свою чергу обумовлює необхідність наукового аналізу цього питання та його актуальність.

Мета статті полягає у визначенні ролі інститутів громадянського суспільства в механізмі захисту інформаційних прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Виходячи з розуміння загальної проблеми цієї наукової роботи, поставлено такі завдання: проаналізувати існуючі інститути громадянського суспільства, виявити проблеми правового регулювання діяльності та визначити їх роль у механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина.

Виклад основного матеріалу. Інформаційні права людини – це гарантовані державою можливості людини задовольняти її потреби в отриманні, використанні, поширенні, охороні й захисті необхідного для життєдіяльності обсягу інформації.

Гарантоване Конституцією України право на доступ до інформації стає все більш важливим для існування демократичного суспільства. Однак не вар-

то ототожнювати право на доступ до інформації з інформаційними правами людини.

Крім загального визначення права людини на інформацію в ст. 34 Конституції України, існує низка інших інформаційних прав і свобод, що закріплюються конституційними нормами та в юридичній науці ототожнюються з ним.

Так, у Конституції України зазначені такі інформаційні права: таємниця листування, телефонних переговорів, телеграфної й іншої кореспонденції (ст. 31); свобода особистого й сімейного життя (ст. 32); право громадянина не зазнавати втручання в його особисте та сімейне життя шляхом збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, ознайомлюватися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах та організаціях із відомостями про себе (ст. 32); право громадянина направляти індивідуальні або колективні письмові звернення або особисто звертатися в органи державної влади, органи місцевого самоврядування та до посадових і службових осіб цих органів (ст. 40); право кожного громадянина на сприятливе навколишнє середовище, достовірну інформацію про її стан (ст. 50); право кожного на свободу творчості та право доступу до культурних цінностей (ст. 54); право кожного громадянина на одержання кваліфікованої правової допомоги (ст. 59) [10]. Наприклад, у ст. 40 міститься положення про право особи направляти інформаційні звернення до органів державної влади для отримання інформації, а ст. 50 може бути охарактеризована як право на доступ до екологічної інформації тощо. Новелою стало запровадження такого нового інформаційного права, як електронна петиція.

Конституційний механізм реалізації захисту інформаційних прав і свобод людини та громадянина в Україні забезпечується системою органів державної влади. Відповідно до ч. 2 ст. 3 Конституції України [10] права й свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Саме тому питання дії механізму реалізації інформаційних прав і свобод людини та громадянина треба розглядати невідривно від системи державних органів, на які законодавством покладено обов'язки щодо захисту вищезазначених прав.

Конституція України досить чітко визначає систему органів і посадових осіб різних рівнів, які повинні захищати права та свободи людини й громадянина: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації, підсистема судів загальної юрисдикції та спеціалізованих судів, Конституційний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокуратура, адвокатура, інші правоохоронні органи України.

Сучасні конституційні процеси в Україні характеризуються не лише своєю неоднозначністю, а й динамічністю. Ідеться не тільки про їх політико-правовий вимір, а передусім про розширення кола суб'єктів конституційно-правових відносин та оптимізацію їх правового статусу, удосконалення існуючих та

утвердження нових інститутів держави й інститутів громадянського суспільства, які трансформуються з політичної в конституційно-правову площину й тим самим збагачують систему конституційного права та знаходять своє логічне продовження в системі чинного законодавства України.

До суб'єктів конституційно-правових відносин нині прийнято відносити: 1) спільноти (народ, нація, національні меншини, корінні народності, територіальні громади тощо); 2) держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, депутати, службові та посадові особи; 3) політичні партії, громадські організації та блоки (асоціації); 4) громадяни України, іноземці, особи без громадянства, біженці; 5) підприємства, установи, організації; 6) міжнародні органи й організації; 7) органи самоорганізації населення; 8) засоби масової інформації. Враховуючи це, заслуговують на особливу увагу ті суб'єкти конституційно-правових відносин, що відносяться до інститутів громадянського суспільства [11], оскільки в основі розвинутого громадянського суспільства лежить їх активна діяльність.

Інститути громадянського суспільства формуються поступово. Як цілісний механізм громадянське суспільство виникає на певному етапі історичного розвитку. Основними передумовами процесу формування громадянського суспільства є індивід, який має фундаментальні громадянські права та свободи; існування вільних від прямого державного втручання «зон», необхідних для створення інститутів громадянського суспільства; формалізована законність, свобода підприємництва, публічність, наявність у суспільстві прагнення злагоди, толерантності, взаємоповаги, які мають стати основою мотивації поведінки як окремого індивіда, так і суспільства в цілому [9].

До таких інститутів громадянського суспільства, згідно із Постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [12] належать громадські, релігійні, благодійні організації, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, асоціації, організації роботодавців, недержавні засоби масової інформації та інші невідприємницькі товариства й установи, легалізовані відповідно до законодавства України.

Таким чином, уперше в історії державотворення та правотворення незалежної України інститути громадянського суспільства перестали бути винятково філософською чи політологічною категорією, а були унормовані як система суб'єктів, наділених правами й обов'язками щодо відстоювання своїх легітимних інтересів у процесі подальшої розбудови громадянського, зокрема інформаційного, суспільства в Україні та участі в управлінні державними справами, передусім у формуванні й реалізації державної інформаційної політики [11].

З метою визначення ролі інститутів громадянського суспільства в механізмі захисту інформаційних прав і свобод людини та громадянина в Україні пропонуємо зупинитися на фрагментарному аналізі їхніх повноважень з урахуванням меж статті.

У Законі України «Про громадські об'єднання» [13] сформульовано визначення «громадська організація»: це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи.

Тобто, визначаючи поняття «громадський» як такі, що стосуються суспільства [14, с. 89], можемо резюмувати, що громадська організація – суспільна організація, основною метою діяльності якої, крім інших, є забезпечення реалізації та дієвості механізму захисту інформаційних прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Громадські організації як різновид громадських об'єднань можуть здійснювати співробітництво з іноземними неурядовими організаціями та міжнародними урядовими організаціями, звичайно ж, із дотриманням законів України та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, задля забезпечення максимально ефективною реалізації завдань, які визначені в їх засновницьких документах.

Об'єднання громадян створюються для задоволення та захисту законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів їх членів [15].

Також треба зазначити, що участь у правотворчій діяльності є найпоширенішою формою участі громадських організацій у державному управлінні [15] та механізми захисту прав людини та громадянина, зокрема інформаційних.

Реалізація людиною та громадянином своїх інформаційних прав і свобод безпосередньо залежить і від доступу до інформації. Щодо інформації про діяльність громадських організацій, то вони мають право вільно поширювати таку інформацію, пропагувати свою мету (цілі) [13], а це у свою чергу сприятиме обізнаності громадян щодо наявності тих чи інших об'єднань і можливості приєднання до них із метою реалізації своїх законних прав, інтересів і свобод.

Варто відмітити й той факт, що обсяг прав громадських об'єднань може бути розширеним, проте обов'язково необхідно дотримуватися законодавства, що це у свою чергу сприятиме ефективнішій діяльності механізму захисту інформаційних прав і свобод людини та громадянина.

З розширенням демократії та зростанням рівня політичної культури посилюється тенденція до урізноманітнення громадських об'єднань у соціально-політичному житті, їх впливовості в конкретно-історичних ситуаціях і збільшення напрямів їх діяльності.

Громадські організації поряд із партіями є важливим компонентом громадянського суспільства. Серед значної кількості громадських організацій основними можна назвати профспілки, соціально-економічні та соціально-культурні громадські об'єднання, спілки споживачів, підприємців, творчі спілки, благодійні організації тощо. Такі об'єднання, незважаючи на суттєві відмінності в їх організації й формах діяльності, мають чимало спільних рис, що дозволяє віднести їх до однієї групи. По-перше, їх

діяльність не ставить за мету отримання прибутку; по-друге, політична діяльність не є їх головною метою (на відміну від політичних партій), хоча в багатьох випадках вони справляють суттєвий вплив на процес прийняття державних рішень (як, наприклад, Асоціація міст України, Українська спілка промисловців і підприємців, Федерація незалежних профспілок України тощо). Політична діяльність для громадських організацій є не метою, а лише засобом досягнення певних цілей [9].

Як зазначено в Конституції України [10], кожен має право на свободу світогляду й віросповідання, яке, на наше переконання, також належить до інформаційних прав людини, оскільки, базуючись на нормах Основного Закону нашої держави, кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію, яка може мати й релігійний характер. Це право включає свободу мати, приймати та змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, відправляти релігійні культи, відкрито виражати й вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання [16].

Якщо проаналізувати національне законодавство, то положення ст. 35 Конституції України та ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» мають розбіжності під час формулювання одного й того ж права. Ці розбіжності треба усунути шляхом внесення змін до закону: термін «свобода світогляду й віросповідання», який вживає Конституція України, має бути введений у закон замість поняття «свобода совісті»; гарантувати релігійні права кожному, а не лише громадянам України, оскільки на території нашої держави проживають також іноземці, які можуть бути як і громадянами іншої держави, так і взагалі апатридами.

Визначаючи роль релігійних організацій у механізмі захисту прав людини, насамперед розкриємо їх сутність. Релігійні організації – релігійні громади, управління й центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Утворюються та діють такі організації відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [16] з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати й поширювати віру та функціонують відповідно до своєї ієрархічної й інституційної структури. На інші організації, утворені за релігійною ознакою, дія цього закону не поширюється, і ця норма, на нашу думку, є прогалиною в законодавстві, яку необхідно заповнити, оскільки питання правового урегулювання діяльності цих організацій залишається відкритим, а це у свою чергу може призвести до зловживань із боку осіб, які будуть їх створювати.

Також вважаємо, що в діяльності релігійних організацій можна прослідкувати певні порушення вищезазначеного права. З одного боку, ці об'єднання покликані сприяти реалізації права на віросповідання, проте, з іншого боку, нині можемо говорити про

використання гіпнотичних властивостей для повернення людини до сповідання тієї чи іншої релігії, постійну рекламу по телебаченню, у мережі Інтернет, шикарно оздоблені дорожочинним камінням і металом церкви, монастирі, які викликають зацікавленість у населення, у тому числі неповнолітніх, які, з метою задоволення свого інтересу мають можливість потрапити в ці приміщення, де їм за допомогою інформаційних та інших маніпулятивних технологій може бути нав'язано ту чи іншу релігію.

Стаття 3 вказаного закону проголошує іншу вагомую гарантію: ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними під час сповіді віруючих. До 21 червня 2001 р. ця стаття була декларативною, оскільки в Кримінально-процесуальному кодексі України (далі – КПК України) не було зазначено жодного винятку щодо заборони допиту священників. Проте після проведення «малої» судової реформи відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 69 КПК України священнослужителі не можуть бути допитані як свідки з приводу того, що їм довірено або стало відомо під час здійснення професійної діяльності, якщо вони не звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості.

Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. містить подібну норму в п. 3 ч. 1 ст. 51, згідно з якою не підлягають допиту як свідки священнослужителі (відомості, одержані ними на сповіді віруючих). Проте нині чинний Цивільний процесуальний кодекс України не містить такої норми.

Ще одним із суттєвих недоліків є відсутність до недавня в законі положення про те, що релігійні організації мають право створювати духовні навчальні заклади, а також інші заклади освіти відповідно до законодавства України, натомість улітку 2015 р. ця прогалина була усунена [17].

Наступним інститутом є благодійна організація – юридична особа приватного права, установчі документи якої визначають благодійну діяльність в одній чи кількох сферах, названих цим законом, як основну мету її діяльності [18]. Однією з основних сфер благодійної діяльності є права людини та громадянина й основоположні свободи.

Окремим інститутом виділено професійні спілки. *Професійна спілка (профспілка)* – добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання). Вони створюються з метою здійснення представництва та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки [19]. Роль професійних спілок у механізмі захисту інформаційних прав і свобод людини та громадянина полягає в тому, що, по-перше, робітник (сфера трудових правовідносин) має право на доступ до інформації, яка не є інформацією з обмеженим доступом (наприклад, про умови праці, правила внутрішнього трудового розпорядку, положення колективного договору тощо). Учасники навчального процесу мають аналогічні права, і професійні спілки покликані їх забезпечувати та допомагати відновлювати у випадку порушення.

Наприклад, під час підготовки проекту та підписання колективного договору саме профспілки й здійснюють представництво інтересів усіх без винятку працівників певного підприємства, установи чи організації. З метою розширення масштабів своєї діяльності професійні спілки можуть організовуватися в об'єднання.

Аналізуючи основні інститути громадянського суспільства, окремо зупинимося на творчих спілках, які також є об'єднаннями працівників.

Творча спілка – добровільне об'єднання професійних творчих працівників відповідного фахового напрямку в галузі культури та мистецтва, яке має фіксоване членство й діє на підставі статуту, турбується про правовий, соціальний і професійний захист членів творчої спілки [20].

Продовжуючи аналіз ролі інститутів громадянського суспільства в механізмі захисту інформаційних прав і свобод, пропонуємо зупинитися на організації роботодавців як другої сторони переговорного процесу під час укладення колективного договору.

Так, *організація роботодавців* – неприбуткова громадська організація, яка об'єднує роботодавців. Організації роботодавців, їх об'єднання створюються й діють із метою представництва та захисту прав і законних інтересів роботодавців в економічній, соціальній, трудовій та інших сферах (зокрема, інформаційній), у тому числі в їх відносинах з іншими сторонами соціального діалогу [21].

Одним з основних завдань діяльності організації роботодавців є забезпечення представництва й захисту прав і законних інтересів роботодавців у відносинах з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, професійними спілками, іншими громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами, організаціями й утвореними ними органами. Роботодавці також мають можливість реалізації права на доступ до інформації шляхом подачі інформаційного запиту до відповідних органів і використовувати інші способи захисту вищезазначеного права.

Організації роботодавців, їх об'єднання зобов'язані забезпечувати повне та своєчасне інформування (тобто реалізацію інформаційних прав) своїх членів із питань їх діяльності, ознайомлювати на їх прохання з усіма матеріалами, що стосуються діяльності організації, об'єднання.

Крім вищезазначених інститутів, існують також такі.

Асоціація – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності. За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їхні інтереси у відносинах з органами влади, іншими суб'єктами господарювання [22, с. 78], тобто бути «частиною» механізму захисту інформаційних прав і свобод людини та громадянина.

Недержавні засоби масової інформації – будь-які недержавні засоби масової інформації (друковані, аудіовізуальні, телерадіомовні компанії, інформаційні агентства тощо), серед засновників або співзасновників яких відсутній будь-який орган виконавчої влади. Видання таких ЗМІ не має здійснюватися на

базі або за участю державної власності та відповідного фінансування з Державного бюджету України чи бюджету Автономної Республіки Крим. Статутом (програмними цілями) редакції таких засобів масової інформації не повинно передбачатися, зокрема, інформування громадян про діяльність органів внутрішніх справ. Треба зазначити, що це не стосується комунальних засобів масової інформації, тобто тих, які створюються та видання яких фінансується органами місцевого самоврядування [23].

Інші непідприємницькі товариства й установи. Відповідно до ст. 85 Цивільного кодексу України такими є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Наприклад, до таких можна віднести споживчі кооперативи, органи самоорганізації населення тощо [23].

Вищезазначений перелік інститутів громадянського суспільства є вичерпним і законодавчо закріпленим.

Згідно із загальним правилом інститути громадянського суспільства можуть ініціювати проведення консультацій із громадськістю з питань, не включених до орієнтовного плану, шляхом подання відповідних пропозицій громадській раді або безпосередньо органу виконавчої влади [12].

Погоджуємося з думкою, що сучасним українським нормотворцям треба сформувати належне правове поле для усунення перешкод у створенні та функціонуванні інститутів громадянського суспільства в механізмі захисту інформаційних прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Таким чином, у результаті здійсненого дослідження можемо зробити такі висновки. Згідно із законо-

давством інститутами громадянського суспільства є громадські, релігійні, благодійні організації, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, асоціації, організації роботодавців, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства й установи, легалізовані відповідно до законодавства України. Захист прав і свобод людини та громадянина не є основною метою їх діяльності, проте під час реалізації своїх функцій вони здійснюють таку протекцію. Також варто пам'ятати, що здійснення інформаційних прав може бути обмежене лише законом. Усі інститути громадянського суспільства є неприбутковими. Система їх взаємодії законодавчо закріплена лише в Роз'ясненні Міністерства юстиції України «Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства» [24], не визначено їх конкретних повноважень у цій сфері, що може бути визначено як предмет окремого наукового дослідження.

Інститути громадянського суспільства мають забезпечувати зворотний зв'язок між державою й суспільством, здійснювати контроль за діяльністю державних органів та пропонувати їм свої програми вирішення кризових питань. Інститути громадянського суспільства беруть активну участь у виробленні державного курсу, спрямованого на розв'язання актуальних для суспільства проблем, однією з яких є захист прав. Цей процес здійснюється із залученням наукових кадрів, створенням аналітичних центрів [25; 26; 27; 28; 29], вивченням громадської думки та проведенням громадських слухань.

Співвідношення цих інститутів правового захисту недостатньо досліджено у вітчизняній доктрині конституційного, інформаційного й адміністративного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ліпкан В.А. Консолідація інформаційного законодавства України : [монографія] / [В.А. Ліпкан, М.І. Дімчогло] ; за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К. : ФОП О.С. Ліпкан, 2014. – 416 с.
2. Ліпкан В.А. Інкорпорація інформаційного законодавства України : [монографія] / [В.А. Ліпкан, К.П. Череповський] ; за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К. : ФОП О.С. Ліпкан, 2014. – 408 с.
3. Баскаков В.С. Інформація з обмеженим доступом: поняття та ознаки / В.С. Баскаков // Актуальні проблеми державотворення : матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 28 червня 2011 р.). – К. : ФОП Ліпкан О.С., 2011. – С. 47–49.
4. Залізник В.А. Міжнародно-правове регулювання права на інформацію / В.А. Залізник // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 8. – С. 69–72.
5. Капінус Л.І. Право на доступ до інформації як елемент правового статусу людини та громадянина / Л.І. Капінус // Підприємництво, господарство і право. – 2014. – № 1. – С. 53–57.
6. Логінов О.В. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки органів виконавчої влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.В. Логінов ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 20 с.
7. Череповський К.П. Інкорпорація інформаційного законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / К.П. Череповський ; Запорізь. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2013. – 19 с.
8. Калюжний Р.А. Інформатизація державного управління і національна безпека України / Р.А. Калюжний, В.С. Цимбалюк // Розбудова держави. – 1993. – № 8. – С. 56–64.
9. Михайловська О.С. Інститути громадянського суспільства і формування ідеології модернізації в Україні / О.С. Михайловська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=58&c=1242>.
10. Конституція України : затверджена Законом України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
11. Федоренко В.Л. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормопроектні аспекти / В.Л. Федоренко, Я.О. Кагляк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/20126>.
12. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>.

13. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О.С. Єрошенко. – Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. – 864 с.
15. Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства : Роз'яснення Міністерства юстиції України від 24 січня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0016323-11>.
16. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.
17. Релігійні права. Законодавство України, яке регулює правовідносини у сфері здійснення релігійних прав [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.textreferat.com/referat-9708-1.html>.
18. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 5 липня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>.
19. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15 вересня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>.
20. Про професійних творчих працівників та творчі спілки : Закон України від 7 жовтня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/554/97-вр>.
21. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності : Закон України від 22 червня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5026-17>.
22. Підприємницьке право / за ред. О.В. Старцева. – К. : Істина, 2006. – 208 с.
23. Що таке інститути громадянського суспільства та як вони пов'язані з громадськими радами? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gromrady.org.ua>.
24. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства : Роз'яснення Міністерства юстиції від 3 лютого 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0018323-11>.
25. Мандзюк О.А. Стан та перспективи розвитку правового режиму податкової інформації в Україні : [монографія] / О.А. Мандзюк. – К. : Дорадо-Друк, 2015. – 192 с.
26. Мандзюк О.А. Кадровий ресурс розвитку аналітичних спільнот в Україні / О.А. Мандзюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 6-1. – Т. 2– С. 54–58.
27. Мандзюк О.А. правова природа функціонування та розвитку аналітичних спільнот в Україні / О.А. Мандзюк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 10-2. – Т. 1. – С. 109–112.
28. Мандзюк О.А. Роль аналітичних спільнот у державотворчому процесі / О.А. Мандзюк // Visegrad Journal on Human Rights. – 2014. – № 1. – С. 96–102.
29. Мандзюк О.А. Правове регулювання аналітичного простору / О.А. Мандзюк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 11. – Т. 1. – С. 187–190.